

מאיר ששון

הציונות והעלייה

הקדמה

זיקתם של יהודי איראן לציון באה לידי ביטוי בתפילות, בספרות ובשירה. אתרים באיראן, כמו מערת שרח בת אשר, נקשרו לארץ ישראל. את הקשר הזה חיזקו ביקורים של שד"רים מארץ ישראל באיראן ושל יהודים מאיראן בארץ ישראל. האחרונים קיבלו תואר "חאג'י", שנוסף לפני שמם, כששבו מביקור מארץ הקודש. בני הקהילה יצאו לקראתם, שחטו לכבודם כבש וערכו סעודה לבני הקהילה. במאה התשע-עשרה ישבו בירושלים 230 יהודים שעלו מאיראן; בשנת 1903 גדל מספרם ל-530, ובשנת 1909 – ל-1,200. באופן יחסי לנושאים אחרים נחשפה הפעילות הציונית באיראן בזכות מחקריו של פרופ' אמנון נצר.

צעדים ראשונים: 1917-1923

השינויים הפוליטיים והחברתיים במדינה והקמתם של ארגונים יהודיים בין-לאומיים, דוגמת התנועה הציונית, השפיעו גם על יהודי איראן. למרות זאת היה עיכוב בהקמת התנועה, שנבע מן הניתוק מהעולם המערבי ומפעילותה החינוכית של חברת "כל ישראל חברים" (להלן: כ"ח). קהילת המדאן הקדימה את הקהילות האחרות בפעילות

ציונית. בשנת 1912 הוקם בה הארגון הציוני הראשון, "חובבי ישרון", ומאוחר יותר נקרא "חובבי ציון".

ההתעוררות הציונית החלה בשנת 1917, כשהגיעה אל החברה קדישא של יהודי טהראן. איגרת ששיגר הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית בפטרבורג (סנט פטרבורג) שברוסיה ובה הבשורה על הצהרת בלפור. בעקבות האיגרת הוקם ארגון בשם אֶגְ'מֶנִי פֶּרְהֶנְגִּי גִ'אָנְאֶנִי יְהוּדִי טֶהְרָאן (אגודה תרבותית לצעירים יהודים בטהראן). האגודה בחרה בוועד פעולה, אֶגְ'מֶנִי תִקְוִיתִי יְבֶאֱנִי עֶבְרִי (חברה המחזקת שפת עבר). הפעילות התרכזת בלימוד השפה העברית, וכינוסי הפעילים הציונים נערכו בדרך כלל בבתי הכנסת. יושב ראש הוועד, שלמה כהן צדק, חיבר ספר ללימוד הדקדוק העברי: **ספר חזוקי שפת עבר**. הפעילים הציונים הראשונים היו חברות צעירים משכילים, אשר הבולטים שבהם היו שלמה כהן

עובדי הסוכנות היהודית בטהראן ביום קום המדינה, 15 במאי 1948
משמאל לימין: מאיר עזרי, נתן שאדי, חנה לולואי, אברהם יחיד, אברהם זביחי.

ספר חזוקי שפת עבר
מאת שלמה כהן צדק,
טהראן, 1918

יליד דמאונד; מראשי ההסתדרות הציונית באיראן וממקימיה. עורך **הגאולה**, ביטאון שבועי שיצא לאור מטעם ההסתדרות הציונית באיראן. בשנת 1923 התפטר מההסתדרות הציונית. לאחר הידרדרות התנועה הציונית באיראן, באמצע שנות העשרים של המאה העשרים, יצא לפריס ועסק במסחר. כיהן כרבה של תהראן. שם נפטר.

צדק, עזיזאללה נעים, עורך העיתון **הגאולה** ומחבר הספר **תאריכ'י ג'נבש'י ציונית** (ההיסטוריה של התנועה הציונית), ד"ר חביב לוי, סלימאן חיים, שמואל רכ'סאר וסלימאן גאסקי.

בשנת 1919 שינתה ה"חברה המחזקת שפת עבר" את שמה לאֶגְלַמְנֵי מְרַפְזֵי תְשְׁכִילַתֵי צִיּוֹנִיתֵי אִירָאן (הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית באיראן). שם זה צוין על נייר המכתבים הרשמי של הארגון, ומעליו נדפס הפסוק: "ציון במשפט תִּפְדֶּה וְשִׁקָּהּ בצדקה" (ישעיהו א, כח). לאחר שנה הוסיפו לו את המשפט: "הציונות שואפת לרכוש מקלט בטוח על-ידי משפט גלוי לעם ישראל בארץ ישראל (פרוגרמת באזל)". תפקידי הוועד המרכזי היו: להיות גוף מקשר בין יהודי איראן להסתדרות הציונית העולמית; להיות גוף מרכזי לכל הקהילות היהודיות בערי השדה; לטפל ברדיפות המוסלמים השיעים ובפגיעותיהם; לטפל ביהודים שרצו לעלות לארץ ישראל; לשפר את רמת החינוך בבתי הספר היהודים. לצורך כך הוקמו ארבע ועדות: כספים, עלייה, פרסום וחינוך. הוקמה גם "אגודת הנשים הציוניות", צעד יוצא דופן באיראן השמרנית.

הוועד בטהראן ראה חשיבות גדולה בשיתוף כל הקהילות בעשייה הציונית. חבריו העבירו לכל ערי השדה את ההודעה שהתקבלה באיגרת מפטרוגרד על הצהרת בלפור. כתוצאה מכך קמו תחילה סניפים בחמש ערים: בְּרֻנְגֶ'רד, גֶּלְפֶּאיִגָאן, דְּמָאוּנד, המדאן וכאשאן, ועד ספטמבר 1922 קמו עשרים ושבעה סניפים. לראשונה הייתה ליהודי איראן כתובת מרכזית לפניות בבקשת עזרה וסיוע לבעיותיהם וצרותיהם משכניהם המוסלמים. הסיבות להצטרפותן של ערי השדה היו רצון להיות קשורות למרכז אחד לכל הקהילות שאפשר לפנות אליו בבקשת עזרה בשעת הצורך. המושגים "ציון" ו"ציונות" עוררו בלבבות געגועים לארץ ישראל, ולא הייתה התנגדות של הרבנים או של כל גורם אחר בקרב יהודי איראן לפעילות הציונית. איש מהם לא היה מודע לכך שההסתדרות הציונית היא

הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית
באיראן, טהראן, 1919
משמאל לימין: אדם לא מזוהה, חג'י עזיז
אלקאנין, סלימאן חיים, בנימין מאסאצ'י,
שני אנשים לא מזוהים, שלמה כהן צדק,
לקמאן נהורי, סינור יאדא, אדם
לא מזוהה, שמואל רכ'סאר, אליהו ל'רסור.

יהודי טהראן מדווחים על ראשית הפעילות הציונית

אנו מרשים לעצמנו להביא לידיעתכם סיפור קצר ומעניין על הארגון הציוני בפרס מאז היווסדו. כאשר הצהרת בלפור הוברקה אלינו מהארגון הציוני בפטרוגרד והמברק הוקרא בבית הכנסת בו התאספו יהודים רבים, רוח חדשה שרתה על גופה של יהדות פרס. הנוכחים כולם השתחוו והודו לאל, כשהם פורצים בצעקת שמחה על ראשית הופעת הגאולה [...] בחול המועד פסח ניתנה על ידינו הצגה גדולה ומעניינת שבה נכחו יותר מאלפי יהודים, עד כי לא היה מקום לאחרים להיכנס. תחילה נשאו נאומים על "יציאת מצרים", "הצהרת כורש" וההצהרה הבריטית המפורסמת [הצהרת בלפור], ואלה נסתיימו במחיאות כפיים של קהל שהריעו: תחי פרס! תחיינה בנות הברית, גיבוריהם של העמים הקטנים! יחי ציון! נשלחו חוזרים לכל מחוזות פרס, מקומות שבהם ניתן למצוא יהודים, כדי שאלה יקיימו סניפים לעצמם. מכתבי תודה מגיעים אלינו מכל עבר, הרבה הרצאות ניתנו עד עתה בענין החיאת השפה העברית ורגשות יהודיים לאומיים. התגובות לקריאותינו נראות משביעות רצון.

אצ"מ, תיק Z4/2004, ב' באייר תרפ"א (10.5.1921), מטהראן ללונדון.

גוף לא-דתי. הוועד בטהראן הביא את דבריו לערי השדה באמצעות העיתון **הגאולה**, בעריכתו של עזיזאללה נעים.

התנאים ששררו במדינה הקשו על הקשר בין הוועד בטהראן לקהילות היהודיות בערי השדה. הדרכים היו משובשות והשלטון המרכזי לא הצליח להשליט סדר בארץ. באזורים מרוחקים כאזרבייג'אן ופרדסתאן נערכו מלחמות מקומיות. המצב הפוליטי היה בלתי-יציב. בסוף שנת 1920 הוכרז מצב צבאי והוגבלה כל פעילות פוליטית וציבורית; חל איסור על פרסום עיתונים ודברי תעמולה אחרים מטעם גופים פוליטיים. הוועד בטהראן פנה אל משרד הפנים האיראני בבקשה לאשר את המשך הפעילות הציונית. במיוחד גילה הוועד דאגה לערי השדה, וביקש משר הפנים להורות למפקדי המחוזות לאפשר פעילות ציונית ולמנוע משכניהם המוסלמים להצר את פעילותם. הוועד אף פנה לקונסול הבריטי בטהראן ולוועד הציוני המרכזי בלונדון להתערב אצל השלטונות האיראניים. אלה לא השיבו על פניות הוועד,

אך עם זאת הפעילות הציונית לא הופסקה. נראה שממשלת איראן רצתה למצוא חן בעיני המעצמות האירופיות, בעיקר בריטניה, ולכן לא הפסיקה את הפעילות הציונית.

לאחר מלחמת העולם הראשונה תרמו יהודי איראן למגביות הציוניות ורכשו שקלים ציוניים, למרות מצבם הקשה. בשנים 1919-1921 גדל בהתמדה שיעור רכישת השקל הציוני. בשנים 1921-1922 נאספו תרומות אף לקרן "הגאולה". התרומות, ובעיקר רכישת השקל, היו צעד סמלי של יציאה מבידוד. רכישת 3,250 שקלים בשנת 1921 הקנתה ליהודי איראן את הזכות לשלוח נציג לקונגרס הציוני ה-12, שהתקיים ב-1921 בקרלסבד (קרלוביברי כיום) שבצ'כוסלובקיה. הוועד המרכזי בטהראן בחר בעזיזאללה נעים לנציגו, אך הוא התעכב בעיראק בשל בעיות תחבורה ולא הצליח להגיע לקונגרס ולייצג את יהודי איראן.

שלמה כהן צדק היה האחראי לענייני העלייה מאיראן. לא נדרשה תעמולה כדי לעודד את יהודי איראן לעלות לארץ ישראל: פניות בעניין זה הגיעו לוועד מכל רחבי הארץ. בנוסף לזיקה לארץ ישראל השפיעו גם הבשורות על הכרזת בלפור ועל כינון המנדט הבריטי, המצב הכלכלי הקשה באיראן ויחסה העוין של החברה המוסלמית. בין הפונים לעלייה היו היהודים שחיו בצפון-מערב איראן – אזרבייג'אן ופרדסתאן – אשר סבלו ממלחמות בין תושבי המקום לשלטון המרכזי בטהראן. רבים מהם התארגנו ויצאו לדרך. גם בקהילות אחרות לא המתו יהודים לתשובה חיובית מההסתדרות הציונית ומכרו את רכושם, בתקווה שביום המיוחל הם יהיו מוכנים ודבר לא יעכב אותם. היו אף משפחות שיצאו לדרך מבלי להמתין לאישור עלייה.

הידיעה על סגירת שערי ארץ ישראל בעקבות מאורעות 1921 הגיעה ליהודים באיראן לאחר שמכרו את רכושם ועמדו לצאת לדרך. חמור יותר היה מצבם של מאות היהודים שכבר הגיעו לבגדאד, לבצרה ולבומביי, ושם נאלצו לעצור. ביניהם היו פליטים שנמלטו מאזרבייג'אן ומפרדסתאן. הוועד פנה לגורמים שונים ולהנהלה הציונית בבקשה לדאוג לאשרות עלייה לעולים שעוכבו. הודגש בפניהם שאם יוחזרו העולים לאיראן יעשה הדבר

שלמה כהן צדק (1891-1964)

בן למשפחה שהיגרה לטהראן מגלפאגאן. שירת כמה שנים בזינדרמריה כנוזר. ממייסדי ההסתדרות הציונית של יהודי איראן. כיהן זמן מה כנשיא "הוועד המרכזי של הסתדרות הציונית באיראן" ולאחר מכן כראש ועדת העלייה. הוא לא הסתפק בפעולות הסברה בעניין העלייה ושימש מופת לקהילתו בעלייתו לארץ בשנת 1923. בעקבותיו עלו משפחות רבות.

רושם שלילי על יהודי איראן וישפיע על הפעילות הציונית בה. שיתוף הפעולה בין יהודי טהראן, בגדאד ובומביי הצליח הודות ללחצם על המוסדות הציוניים.

בדצמבר 1922 הוציאה ממשלת איראן צו האוסר על יהודים לצאת לארץ ישראל, לאחר שהתפרסמו בעיתוני איראן ידיעות על הסכסוך היהודי-הערבי בארץ ישראל. צו נוסף יצא בספטמבר 1925. מטרתו הייתה למנוע מצעירים יהודים חייבי גיוס להשתמט מהשירות הצבאי. הוועד הציוני פנה לשלטונות בבקשה לבטל את האיסור על היציאה, ולנציגות הבריטית בטהראן כדי שזו תתערב בעניין אצל השלטונות האיראניים. כשסירוב השלטונות נמשך פנה הוועד אל ההסתדרות הציונית בלונדון בבקשה שתפנה לחבר הלאומים. ההסתדרות הציונית המרכזית טיפלה בעניין. ד"ר חיים וייצמן אף נפגש עם הנציג האיראני בלונדון ודרש הסבר לצו ואת ביטולו. אולם כל ההתערבויות לא נשאו פרי וזה נשאר בתוקף עד למלחמת העולם השנייה.

הצעירים היהודים שהתארגנו לפעילות ציונית היו מודעים למצב החינוך היהודי ובמיוחד ללימודי השפה העברית והיהדות, ואמנם אחת מפעולותיהם הראשונות הייתה חינוכית ותרבותית. חברי הוועד בטהראן פרשו במכתבים את תכניותיהם לייסד בית ספר עברי לאומי בטהראן וגני ילדים בערים הגדולות, ולשלוח מורים עבריים מארץ ישראל. בהעדר ספרים ללימוד עברית ויהדות, החליטו חברי הוועד להדפיס ספר ללימוד עברית בשם **מקראה הרצל**, ותמכו כספית במורים המלמדים עברית.

היחלשות הפעילות הציונית: 1923-1939

בשנים 1923-1939 נחלשה הפעילות הציונית באיראן כתוצאה משלושה גורמים: התפטרות ראשי הוועד, מאבקים פנימיים ומדיניות השאה. לאחר שש שנים של פעילות ציונית מוצלחת התפטרו ראשי הוועד. שלמה כהן צדק עלה לארץ ישראל בשנת 1923 ועזיזאללה נעים נסע לצרפת לצורכי מסחר.

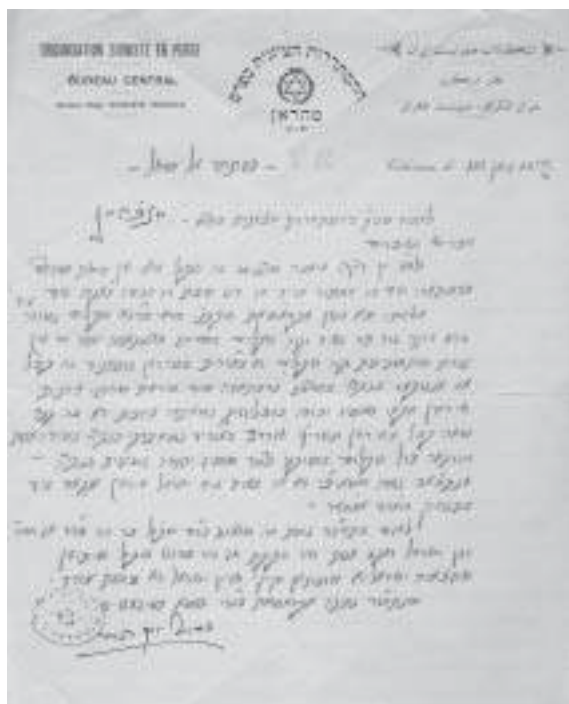
הבחירות לוועד החדש של ההסתדרות נערכו בצל סכסוך ממושך אשר הביא לפילוג בקהילות יהודי איראן. הגורם לסכסוך היה שמואל חיים, אשר התנגד לוועד בראשות שלמה כהן צדק. הוא הוציא לאור עיתון בשם **החיים** ובו תקף את הוועד בעיקר על אזלת ידו בטיפול בעליית יהודי איראן. בשנת 1922 הגיש שמואל חיים את מועמדותו לבחירות למגילס (הפרלמנט) מול ד"ר לקמאן נהוראי, אשר שימש בתפקיד זה בקדנציה הקודמת. במהלך הבחירות הסוערות, אשר פילגו את יהודי איראן, תקף שמואל חיים את ד"ר לקמאן וטען שלא ייצג את היהודים כראוי ולא דאג לזכויותיהם.

חיים נבחר לנציג היהודים במגילס. פעילותו הייתה שונה מזו של קודמו. הוא התבטא באומץ ובביטחון נגד רצא שאה ומפקד המשטרה על הפליית היהודים לרעה, וביקש להיבחר גם לראש הוועד הציוני. נראה שבתפקידו במגילס ראה אפשרות לטפל בבעיות היהודים מול השלטונות, ובתפקיד ראש הוועד ראה אפשרות לפנות בענייני יהודי איראן לגורמים שמחוץ לאיראן: להסתדרות הציונית העולמית, ולמנהיגי אירופה וארצות הברית. שמואל חיים הציג את מועמדותו לתפקיד, ניצל את התפטרותם של הוותיקים והקים ועד חדש. בסוף שנת 1924 הוא נבחר לראש ההסתדרות הציונית באיראן. עם היבחרו נקט צעד סמלי, ושינה את שם הארגון לתשכילא-י ציוניסט-י איראן (ההסתדרות הציונית של יהודי איראן, להלן: הסצ"א). נראה שרצה להדגיש את השוני בין הוועד הקודם ופעילותו, לבין הוועד החדש שנבחר ופעילותו בעתיד.

בסכסוך הממושך גרם שמואל חיים לשיבוש הפעילות הציונית ולניתוק קשר המכתבים

ד"ר לקמאן נהוראי בן איוב (1882-1952)

נולד בכאשאן, בוגר מכללת דאר אלפ'נון משנת 1897. דוקטור לרפואה, נצר למשפחת רופאים. בנובמבר 1909 נבחר לנציג היהודי במג'לס, וכיהן בו עד שנת 1944 (המג'לס השלושה-עשר), פרט למושב החמישי (יולי 1923-פברואר 1926). נפטר בטהראן.

מכתב מסניף ההסתדרות הציונית בטהראן לסניף באצפהאן בנוגע לביקור קופלוביץ, 1928

יהודה קופלוביץ' (אלמוג) (1895-1972)

נולד בליטא וקיבל חינוך תורני. גויס לצבא הצאר הרוסי אך ערק ועסק בפעילות ציונית. ממקימי תנועת "החלוץ" ברוסיה. בהשראת מנהיגה, יוסף טרומפלדור, עלה ב-1919 לארץ ישראל ועבד בדגניה ב'. היה ממייסדי "גדוד העבודה" על שם טרומפלדור ב-1920. יצא לכמה שליחויות מטעם ההסתדרות הציונית, ביניהן לרוסיה (1923-1925), לליטא, לפולין וללטביה. נמנה עם מקימי רמת רחל בשנת 1926. השתתף כציר בקונגרס הציוני כמה פעמים. היה בשליחות באיראן בשנים 1927-1928, ופעל לחינוך עברי ולאיסוף כספים לקרן הקיימת. חבר קיבוץ כפר גלעדי. ממקימי מפעלי ים המלח (בשנת 1944) וקיבוץ בית הערבה.

מבצע "ברברוסה"

שם הצופן לפלישה הגרמנית לברית המועצות ביוני 1941, על שמו של פרידריך ברברוסה, קיסר גרמניה (1119-1122). הצבא הגרמני כבש שטחים נרחבים בברית המועצות אך נכשל בניסיונו לכבוש את הערים מוסקבה, לנינגרד וסטלינגרד. כעבור שנתיים החלה הנסיגה של הצבא הגרמני מערבה.

עם ההסתדרות הציונית בלונדון. הוא תקף את השלטון האיראני במגילס מעל דפי עיתונו, **החיים**, ועירב את הפעילות הציונית בפוליטיקה האיראנית, דבר שקודמיו נמנעו מלעשות. הוא הביע את דעתו בנושאים פוליטיים, תמך בגיוס היהודים לצבא, השתלב בחיים הפוליטיים של איראן ורכש ידידים רבים בקרב הפוליטיקאים והעיתונאים. בשנת 1926 הוא נעצר באשמת פעילות נגד השאה והממשלה האיראנית ושיתוף פעולה עם גורמים מוסלמים נוספים שפעלו נגד השאה.

יהודה קופלוביץ', שביקר באיראן בסוף שנת 1928 כנציג קרן היסוד וההסתדרות הציונית, מצא את יהודי איראן והפעילים הציונים מפולגים ומסוכסכים עדיין במחלוקת שמואל חיים וד"ר לקמאן. הוא פעל לפשר ביניהם ולחדש את הפעילות הציונית, הקים מחדש את הסצ"א בטהראן ואת הסניפים בערי השדה, ואף ניסה להשיג אישור לפעילות מראש ממשלת איראן. הוא ניסה להתערב לטובתו של שמואל חיים ולהביא לשחרורו, אך לא הצליח.

בשנת 1931 הוצא שמואל חיים להורג. יהודי איראן הוכו בהלם והפסיקו את הפעילות הציונית. הם חששו מפגיעות השלטונות ושכניהם המוסלמים. אולם גם אם הוצאתו להורג של שמואל חיים לא הביאה להפסקת הפעילות הציונית באיראן, צעדיו של השאה חוללו זאת ממילא. בשנות השלושים התקרב רצא שאה לגרמניה על

בסיס התפיסה שהאיראנים גם הם בני הגזע הארי. צעד זה נועד למנוע את הלחצים של בריטניה וברית המועצות, מדרום ומצפון. בהשפעת הנאצים שהגיעו לאיראן הופצה תעמולה אנטישמית ברדיו ובעיתונות האיראנית. מעמד היהודים נפגע. הם נרדפו, נאסרו על העסקתם במשרדי הממשלה והם נושלו מתפקידים ציבוריים, אקדמיים, צבאיים ותעשייתיים. במסחר ניתנה עדיפות לסוחרים המוסלמים, במיוחד בזה שהתפתח עם גרמניה הנאצית. כמו כן נאסרה פעילות לאומית של מיעוטים באיראן, כולל זו הציונית.

מלחמת העולם השנייה

פליטים יהודים מאירופה באיראן

הפעילות הציונית התחדשה בעת מלחמת העולם השנייה כתוצאה מכמה גורמים: השפעת המהלכים הצבאיים באזור, הגעתם של אלפי פליטים יהודים מאירופה, פעילות נציגי היישוב היהודי בארץ ישראל בקרב הפליטים היהודים ושינוי יחסה של איראן לפעילות הציונית.

סכנה ממשית ליהודי איראן התעוררה בעקבות מבצע "ברברוסה" והאפשרות שהצבא הגרמני יגיע לאיראן דרך הקווקז. בחודש אוגוסט 1941 פלשו לאיראן צבאות בריטניה (מדרום ומערב) וברית המועצות (מצפון). השאה לא נענה לאולטימטום שהוגש לו, ובו נדרש לנתק את קשריו עם גרמניה הנאצית. הוא אולץ להתפטר ויצא לגלות בדרום אפריקה. במקומו מונה לשאה בנו, מחמד רצא פהלי בן ה-22.

בצבא הבריטי שפלש לאיראן היו חיילים ארץ-ישראלים. רובם היו אנשי "סולל בונה" שנשלחו לעבוד בבארות הנפט שבאבאדאן, להספקת דלק לכוחות הלוחמים. ביניהם היו

שליחים של המוסד לעלייה ב' במדי הצבא הבריטי, שבאו לסייע בהעברת הפליטים היהודים מפולין שהגיעו לאיראן דרך ברית המועצות. שאול אביגור, ראש המוסד לעלייה, הצטרף לשליחים החיילים כדי לפקח מקרוב על מבצע ההצלה.

הפליטים היהודים שהגיעו מברית המועצות נמלטו בתחילת מלחמת העולם השנייה ממזרח פולין ומהארצות הבלטיות אל ברית המועצות. הם הועברו למחנות עבודה בסיביר, שם עסקו בעיקר בכריתת עצים. הקור העז והמזון הדל שקיבלו החליש אותם, ורבים מהם חלו ומתו. בעקבות הסכם שנחתם ב-30 ביולי 1941 בין הממשלה הסובייטית לממשלת פולין הגולה, שוחררו הפליטים הפולנים ממחנות העבודה. רובם נהרו דרומה, למרכז אסיה, שם קיוו למצוא עבודה ומזון. במסגרת הסכם זה הוקם צבא פולני בפקודו של הגנרל אנדרס, ורבים מהפליטים היהודים התגייסו לצבא הפולני. החיילים הפולנים הועברו לאיראן במטרה להגיע למצרים, לארץ ישראל ולדרום אפריקה. לחיילים הצטרפו גם בני משפחותיהם. היהודים שלא הצליחו להתגייס לצבא הפולני הבריחו את הגבול מברית המועצות לאיראן. רבים מהם נתפסו ונכלאו, ורק במאמצים גדולים הצליחו שליחי המוסד לעלייה לשחררם.

בין רבבות הפליטים הנוודים נמצאו גם אלפי ילדים. היו ילדים שאיבדו את הוריהם ומשפחותיהם בתלאות הדרך, והיו כאלה שהוריהם נפטרו והם נותרו יתומים ובודדים. מאות יתומים הגיעו לאיראן. בטהראן הוקם מחנה שקלט את רבבות הפליטים; לילדים היהודים הוקם מחנה נפרד. סיפורם של "ילדי טהראן" היה אחד מסיפורי ההצלה הגדולים בתקופת מלחמת העולם השנייה. ראובן שפר, הנציג הראשון של הסוכנות היהודית, הגיע לאיראן ב-1942 במדי קצין הצלב האדום הפולני, ופגש את הפליטים היהודים במחנה שליד טהראן. בדין וחשבון ששלח לארץ תיאר את המפגש הראשון עם הפליטים היהודים:

די קשה לתאר לילוד אשה את מצבם של הפליטים. מצב כזה לא ראיתי. נפוחי-רעב, לבושי סמרטוטים, שבורים ברוח, אובדי כל תקווה – זה במלים קצרות מצב הפליטים היהודים הפולניים [...] ולפי דבריו של הפרופ' קוט [נציג ממשלת פולין בברית המועצות ובאיראן] – אלה הם הטובים. עמדתי בפהלוי על יד הנמל בשעה שירדה קבוצת

ולדיסלב אנדרס
(1892-1970)

גנרל פולני. אנדרס שירת בצבא הרוסי במלחמת העולם הראשונה והתגייס לצבא הפולני ב-1919. כשהחלה הפלישה הגרמנית לפולין בספטמבר 1939, נסוגה יחידתו לכיוון מזרח ואנדרס נשבה ועונה בידי הסובייטים. כשהופר חוזה אי-הלוחמה בין גרמניה לברית המועצות במבצע "ברברוסה", שוחרר אנדרס וניתנה לו אפשרות להקים יחידה צבאית של פולנים גולים על אדמת ברית המועצות. ליחידה זו, שנודעה כ"צבא אנדרס", הסתפחו פליטים פולנים רבים, ובהם ילדים יתומים ואלמנות. ב-1942 הועבר צבא אנדרס, בעקבות הסכם בין בעלות הברית, לאיראן. "צבא אנדרס" נלחם באיטליה. לאחר מלחמת העולם סירב אנדרס להכיר בממשלת פולין הקומוניסטית וחי בבריטניה עד סוף ימיו. לפי בקשתו נקבר באיטליה.

"סולל בונה"

חברת פועלים שיתופית לעבודות ציבוריות בתחומי הסלילה והבניין, שהחלה לפעול בשנת 1924. במהלך מלחמת העולם השנייה ביצעה "סולל בונה" עבודות רבות עבור הצבא הבריטי ברחבי המזרח התיכון, בין היתר בסוריה, באיראן ובעיראק. נציגי "סולל בונה" סייעו לפעילות הציונית בארצות אלה.

קבוצה של "ילדי טהראן" במחנה בטהראן, תחילת שנות הארבעים

פליטים של 800 איש ביניהם כ-50 יהודים. תמונה מרעידה כזו לא ראיתי עוד מימי. אין בכוחו של בן-אדם לעמוד ולהסתכל בפניהם של הבאים. נדמה לך, כי העולם הוא עולם של חיות ולא [של] אנשים.

אצ"מ, תיק S6/3348, 21 באוגוסט 1942.

השליחים הארץ-ישראלים סייעו במעבר הפליטים למחנה שליד טהראן. יהודי איראן פגשו את הפליטים היהודים שהגיעו לטהראן במארס 1942. הם הזדעזעו ממראם ובאופן ספונטני החלו לפעול למענם. הם סייעו בכסף, בביגוד, במזון, בשמיכות, בתרופות ובאירוח הפליטים בבתייהם. הוקם "ועד העזרה המאוחד בטהראן" לעזרה לפליטים היהודים, ובמיוחד לילדים. בראש הוועד עמד עזיז אלקאניאן, מראשי הקהילה היהודית בטהראן, והגב' אליזבת קוטלר, יהודייה מאירופה שחייתה באיראן. הוועד שיתף פעולה עם השליחים מארץ ישראל, ערך מגביות בבתי הכנסת בימים הנוראים ואסף סכומי כסף גדולים לסייע לפליטים. הסיוע לא הצטמצם רק לעזרה ל"ילדי טהראן" ולפליטים היהודים מפולין. הוא נועד גם ליהודים מבוכארה, מאפגניסטן, מגרוזיה, מהונגריה ומרומניה, ששהו באותה עת באיראן, והיו זקוקים לסיוע כספי ואחר כדי לעשות את דרכם לארץ ישראל.

המפגש בין השליחים מארץ ישראל ובין יהודי איראן

המפגש בין שליחי הסוכנות היהודית לבין הקהילה היהודית באיראן התקיים על רקע פעילותם של השליחים בקרב הפליטים היהודים מאירופה. הפעילות הראשונה נעשתה בקרב הנוער. לשליחים התברר שהנוער היהודי מאורגן בחלקו במסגרת תנועות נוער יהודיות, ושבתנועות אלה מתקיימת פעילות ציונית, בעיקר בבתי הכנסת. בני הנוער והצעירים השתוקקו לפעילות ציונית וללימוד עברית.

באוקטובר 1943 הקימו שליחי הסוכנות ועדה מרכזית ללימוד השפה העברית. תפקידה היה לפקח על כל הקבוצות הלומדות עברית למתחילים. נפתח אולם קריאה ובו ספרים בעברית שנשלחו מארץ ישראל. השליחים לא קיבלו את מלוא הסיוע שציפו לו מהנהלת ההסתדרות הציונית בירושלים. במכתב ששלח ישראל אילנאה לירושלים הועלו הדברים בחריפות:

ישראל אילנאה (1906-1966)

עלה מברית המועצות, חבר קיבוץ אפיקים משנת 1924. יצא לשליחויות מטעם השומר הצעיר בארצות אירופה. במלחמת העולם השנייה שירת כקצין בדרגת מייגור [רב סרן] בצבא הבריטי בבגדאד. בעודו במדי הצבא הבריטי נתמנה למנהל משרד הקרן הקיימת לישראל באיראן, לשם הגיע בסוף יולי 1943. ארגן שיעורי ערב לעברית, פעילויות ספורט והרצאות וכן קורס מזרז לעשרים צעירים. הקורס נמשך ארבעה חודשים ובו למדו עברית, היסטוריה יהודית, תולדות הציונות, גיאוגרפיה של ישראל ועוד. אילנאה ארגן את ועד הקרן הקיימת לישראל שהיו בו שבעה נכבדים, וביניהם הרב הראשי לטהראן. ריכוז את ועדת התרבות הקיבוצית.

ספרי לימוד לעברית לא קיבלנו, והדבר הזה זועק עד לשמים. שהחמצתם הזדמנות כזאת, כאשר היה קשר ישר עם טהרן ולא שלחתם ספרים, זה לא יסולח לכם. ישנם דברים קשים להבנה, וזה הוא אחד הדברים אשר אינני יכול להבין אותו. [...] ובעקבות הספרים מתבקש דבר שני, אשר מעיד על חוסר כל כשרון הבצוע, וזה הוא עניין המורים לעברית. למרות כל ההבטחות והדיבורים, לא יכולתם לסדר את עניין המשלוח של שני המורים. ולו הגיעו הנה, היו יכולים בהרבה לשנות את המצב בשדה חנוך הנוער ובתי-הספר. בית-ספר אליאנס מתקרב אלינו בצעדים מהירים ובזרועות פתוחות מוכן לקבל את המורים.

אצ"מ, תיק S5/1334, טהראן, 1 באפריל 1944.

בתחילת 1945 הגיע לאיראן המורה עדין שלומי, שחולל מהפכה בהוראת השפה העברית. הוא הצליח להכניס שיעורי עברית לתכנית הלימודים בבתי הספר "כורש" וכ"ח שבטהראן. בסוף שנת 1944 פעלו בטהראן כמה ארגוני נוער יהודי: "בני ציון" (הסתדרות תלמידי בתי הספר התיכוניים והאוניברסיטה, שמנתה 30-40 חברים), "מועדון צעירים" (מועדון שהקימו כעשרים רופאים ובעלי מקצועות חופשיים צעירים שפעלו לסיוע סוציאלי לבני

הקהילה, כולל שירותי רפואה חינוך), "ארגון ספורט" (ספורטאים יהודים שעסקו בכדורגל, באתלטיקה קלה, זור־כִּיאָה [מילולית: בית כוח]); "בנות ציון" (ארגון נערות יהודיות, בעיקר פעילות למען הקק"ל), "ציון" (להקה דרמטית), "חלוצי יהודה" (קבוצת נוער שפעלה במחלה) ו"החלוץ הצעיר" (נוער מבתי הספר התיכוניים).

בשנת 1945 הניחו השליחים יסודות להקמת תנועת נוער נוספת, "החלוץ". לתנועה זו התקבלו בני נוער יהודים שרצו לעלות לארץ ולחיות בה חיי עבודה ושיתוף. בוועד "החלוץ" פעלו במשותף שליחים מארץ ישראל ויהודים מאיראן. לתנועה נרשמו 300 בני נוער, שבאו בעיקר מהאוכלוסייה הענייה והנחשלת. בשנת 1946 נמנו בתנועת "החלוץ" כ-500 חניכים.

בחול המועד סוכות תש"ז (1946) נערכה בטהראן הוועידה הארצית הראשונה של תנועת "החלוץ"

באיראן. במשך ימי הוועידה הותוו יסודות "החלוץ" באיראן. הוועידה הביעה תמיכה ב"חלוצים" המעפילים בכל הדרכים לארץ ישראל, שלחה ברכות ל-11 היישובים החדשים אשר הוקמו בנגב במוצאי יום הכיפורים, ביקשה מההסתדרות הציונית לשלוח מורים לאיראן להפצת השפה העברית ותרבותה בקרב הנוער היהודי, ולהכשירו לעלייה. בעקבות הוועידה הראשונה נפתחו בערי השדה סניפים נוספים של "החלוץ". בשנת 1947 פעלו 15 סניפים של התנועה, שלושה מהם בטהראן ו-12 בערי השדה, ובהם כ-2,000 בני נוער. תנועת "החלוץ" עוררה התנגדות מסוימת בקרב ההנהגה הציונית הוותיקה, שחששה לאבד את שליטתה בתנועה הציונית. כמו כן הייתה התנגדות כלפיה בשכבות עממיות

אירועי ספורט במסגרת הפעילות הציונית, טהראן, 1948

זור־כִּיאָה

מועדוני כושר איראניים שמקורם בתקופה קדומה. במועדונים אלה מתבצעים תרגילי ההתעמלות כפולחן דתי דרושי המלווה בהשמעת חרוזים ופזמונים מהאפוס האיראני **שאה־נאמה** (ספר המלכים), פרי עטו של פירדوسی, המשורר הלאומי של איראן בן המאה האחת־עשרה. המתעמלים היהודים נהגו לקרוא במהלך תרגילים אלה את המשפט "הי הוא האלוקים".

הוועידה הארצית של "החלוץ" באיראן, טהראן, סוכות, תש"ח מאיר עזרי יושב רביעי מימין.

"החלוץ"

היסוד לתנועת "החלוץ" באיראן הונח בסוף שנת 1942. השליח הראשון שהגיע במטרה להשפיע על חינוך ציוני של הנוער היה אהרון כהן, שפעל להקמת תנועה ציונית־חלוצית. מאמציו נשאו פרי, ובשנת 1944 כבר היה קיים גרעין של "החלוץ" בטהראן. בשנת 1945 נערך המפקד הראשון של חברי "החלוץ". תנועת "החלוץ" באיראן לא הסתפקה בהקניית השפה העברית, אלא נשאה אופי רעיוני־ציוני וחייבה לעלייה, להתיישבות ולהגנה. התנועה נוהלה על ידי שליחים מן הקיבוץ המאוחד, אבל עד ראשית שנות החמישים שמרה על עמדה נייטרלית כלפי המפלגות בישראל.

שחששו מאופיים החילוני של השליחים. עם זאת, התנועה הניחה בסיס לעלייתם של אלפי בני נוער יהודים מאיראן בעלייה הגדולה של שנות החמישים. תנועת "החלוץ" בלמה רבים מבני הנוער היהודי מלהצטרף למפלגה הקומוניסטית תודה, והשאירה בחיק היהדות רבים אחרים שרצו להמיר את דתם לדת הבהאית.

הקמת ההסתדרות הציונית

פעילות השליחים והמפגש עם הפליטים היהודים מאירופה הביאה להתעוררות בלבותיהם של יהודי איראן. השליח יקותיאל דניה כתב על כך:

עם בואי מצאתי כאן התעוררות אשר הקיפה את כל היהודים, צעירים כזקנים, וכאילו התנערו מתרדמתם, ובאופן החל לרמוז להם מפעלנו בארץ-ישראל. התעוררות זו מורגשת בעיקר בין הצעירים ובחוגי הנוער אשר החליטו אומר להרים את קרנה של הציונות באיראן. שתי הסיבות להתעוררות הנוכחית בין יהודי טהראן:

(א) התרת רצועת החנק שנקבעה בזמנו של השאה הקודם ושינוי המצב הפוליטי.

(ב) חנייתם של הפליטים היהודים כאן בדרכם לארץ וכתוצאה מכך פעילותם של חברינו השליחים והמשרד הא"י.

אצ"מ, תיק S5/771, טהראן, 25 במארס 1943.

ההתלהבות להקמת הסצ"א לא הייתה גדולה כהתלהבותם של הצעירים שהקימו את ועד הפעולה הציוני הראשון בשנת 1918, אולי בגלל זיכרון פרשת שמואל חיים וסופו המר. לאחר כשנה של התכתבות ופעילות בין ירושלים לטהראן הוקמה ההסתדרות הציונית בשנת 1944 באופן רשמי. תקנונה אושר בידי המשטרה והשר לענייני פנים; שר ההגנה סירב לתת את אישורו בשל מצב המלחמה.

חברי ההסתדרות הציונית נמנו עם עילית הקהילה היהודית בטהראן – סוחרים עשירים ורופאים צעירים. בין חברי הוועד והפעילים לא נמצאו נציגים של יושבי המחלה. ההסתדרות התנהלה כמועדון חברים סגור, ללא קשר עם קהילות יהודי טהראן וערי השדה. הסיבה לכך הייתה שראשי התנועה הציונית לא היו מעוניינים לעורר את ראשי הדת המוסלמים ואת המתנגדים לציונות לדרוש את הפסקת הפעילות. בראש הוועד המרכזי עמדו הנשיא, מוסא טוב, וסגנו ד"ר חביב לוי. הוקמו תשע ועדות: הסברה, קק"ל, חינוך, הכשרה, כספים, בריאות, חינוך גופני, עלייה ופעולות יזומות שונות. הוועד המרכזי הוציא לאור שבועון בשם **סיני**.

בדצמבר 1945 הגיע לאיראן יצחק קליינבאום ועמד בראש המשרד הארץ-ישראלי. הוא עקף את ההסתדרות הציונית ופעל בקרב כל שכבות הקהילה היהודית בטהראן, החל בתושבי המחלה וכלה בעשירים. נציגי כל השכבות והעדות נפגשו מדי שבוע לדון בענייני היהודים באיראן ובעולם כולו. השליחים חידשו את פעילות קרן הקיימת: הקימו ועדות קרן קיימת, מכרו בולים ואספו תרומות. הקרן הקיימת לישראל שימשה מקור יחיד להפצת חומר הסברה על ארץ ישראל באנגלית, בצרפתית ובפרסית. השליחים, בהנהגת ישראל אילנאה, ארגנו תערוכה בנושא "ארץ ישראל בבניינה ובמלחמתה". התערוכה הייתה פתוחה במשך שבוע במקום מרכזי בטהראן ועוררה את התפעלותם של אלפי המבקרים, אשר שהתרשמו מהישגי המפעל הציוני בארץ ישראל. בני נוער מהקהילה היהודית השתתפו בהקמת התערוכה, ושימשו מדריכים ומסבירים לקהל הגדול שביקר במקום. שני צירים ייצגו את איראן בקונגרס הציוני ה-22 (1946) שנערך בבזל שבשווייץ, לאחר שהופצו 4,536 שקלים בסך של 3,500 לא"י.

אפרים שילה (שולץ)

נולד ב-1916 בשרפץ, פולין. ב-1933 הצטרף להכשרה של תנועת הפועל המזרחי בפולין. עלה לארץ בשנת 1936, ושנתיים לאחר מכן היה ממקימי קיבוץ טירת צבי. נשלח מטעם המוסד לעלייה ב' לאיראן ואחראי ל"הגנה" שם. לאחר המלחמה ריכז בפריס את עליית יהודי ארצות הבלקן וצפון אפריקה (בשנים 1949-1951 ו-1956-1958) מטעם המוסד לעלייה ב', ומאוחר יותר כנציג המוסד. לימים עבד במוסד ומילא שורה ארוכה של תפקידים ציבוריים במדינה. כמו כן השתתף במשלחת הישראלית שיצאה לאיראן לצורך סיוע בשיקום אזור קזוין לאחר רעידת האדמה ב-1962.

אפרים שילה (עומד מימין) בחברת פעילים מקומיים, טהראן, 1943

ארגון ה"הגנה" בטהראן

בתחילת דצמבר 1942 פרצו מהומות בטהראן, בעידוד סוכנים נאצים ששהו באיראן. הפגנות של סטודנטים ושל תלמידי תיכון נגד הממשלה הוסטו כנגד היהודים. במהומות נהרגו כמאתיים איש וכמאה נפצעו. אין מידע על יהודים שנפגעו. החשש מחידוש המהומות הביא לשידוד מערכות בפעילות הארץ-ישראלית. שאל אביגור הטיל על אפרים שילה (שכינויו היה "מיכה"), הבכיר שבקרב השליחים אשר עבד במפעלי הנפט באבאדאן, להקים את ארגון ה"הגנה" בטהראן.

קשיים רבים נערמו על ביצוע המשימה. הצעירים היהודים גילו היסוס רב, בשל האווירה ששררה בטהראן באותם ימים והפחד מפני המוסלמים. שילה הקים קבוצה של שלושים איש אשר התארגנה ללימוד עברית, וממנה בחר עשרה לקורס מדריכים. הקורס נמשך חודשיים וכלל הרצאות עיוניות בנושאי הגנה ופעילות מעשית. מקבוצה זו יצא הפיקוד הבכיר של ה"הגנה" באיראן, שמנה מפקד לענייני תעמולה וגזברות, מפקח על המחסנים ומדריך ראשי. כמו כן מונו מפקדי אזורים וסגניהם. אפרים שילה השתדל להכניס חברים מהארגון לכל ארגוני הספורט היהודיים כדי שישלבו אימונים בנושאי הגנה מבלי להביא לידיעת המתאמנים במה מדובר בדיוק. על המדריכים בארגון הוטל לגייס חברים נוספים, בעיקר מקרב הסטודנטים היהודים שלמדו באוניברסיטת טהראן. תוך זמן קצר התרחב המעגל; מספר חברי הארגון היה תשעים, ומספר המדריכים עשרים.

לא ידוע אם בשעת חירום פעל הארגון כגוף מאורגן או אם חבריו פעלו כבודדים. פעילות מסוג זה הייתה יוצאת דופן באיראן, שכן היהודים, למודי הסבל והרדיפות מצד שכניהם השיעים הקנאים, הפגינו בדרך כלל התנהגות פסיבית. פעילות הארגון נמשכה זמן קצר, אך תרמה לנוער היהודי, כפי שהגדיר שאל אביגור לאחר שנים: "אכן הארגון לא התמיד שנים, אך זרע זרעים נאמנים, הכשיר מגינים ולוחמים בשביל הארץ והייתה לפעילות השפעה מחנכת מברירה וחיובית על הנוער היהודי בפרס" (את"ה, תיק 14/32, 23 בפברואר 1961).

העלייה מאיראן

בזמן מלחמת העולם השנייה פסקה העלייה מאיראן כמעט לחלוטין, ורק בודדים עשו את הדרך לארץ ישראל. על השליחים הוטלה המשימה להעלות את כל אלפי הפליטים היהודים מאירופה שהתרכזו באיראן, ובראשם את הילדים היתומים. אחת הדרכים לסייע ליהודי איראן הייתה להעלותם במסגרת צבא אנדרס. כיוון שאיראן הייתה מרכז לפליטים יהודים מאסיה ומאירופה, התרכזה פעילות השליחים במציאת פתרונות להעלאתם של פליטים אלה, קודם לטיפול בעלייתם של יהודים מאיראן.

הנתיב שנבחר להעלות את הפליטים היה דרך עיראק. ראובן שפר, שליח המוסד לעלייה ב', הצליח לשכנע את אנשי צבא אנדרס לשלב בשיירותיהם פליטים יהודים. הסוכנות היהודית הצליחה להשיג מממשלת המנדט 800 אשרות עלייה לעליית הפליטים היהודים; 700 מהם לילדים. מאוחר יותר התנגדה ממשלת עיראק להמשך העברת הפליטים היהודים דרך מדינתה. נציגי הסוכנות מצאו דרך חלופית: הם חיפשו חברת אניות שתסכים להשיט את הילדים מהמפרץ הפרסי דרך הודו לתעלת סואץ, ומשם לארץ ישראל. ב-2 בינואר 1943, לאחר שנמצאה חברה שהסכימה להוביל את הילדים מאיראן דרך הים, יצאה קבוצה ראשונה של ילדים עם מלוויהם, וב-6 בחודש יצאה קבוצה שנייה. בשתי הקבוצות יצאו מאיראן לארץ ישראל 1,235 עולים. עלייה גדולה זו עוררה תקווה בקרב

הפליטים היהודים שנותרו, שגם להם יימצא פתרון. ואכן, במשך שנת 1943 הועלו רוב הפליטים לארץ. השליחים דאגו אף ל-366 יהודים מבוכארה ומהקווקז, אשר שהו במקום כ-12 שנים והצהירו כל הזמן, חרף הקשיים, כי פניהם לארץ ישראל. השליחים וראשי הוועד הציוני פעלו במוסדות התנועה הציונית להעלות אף את יהודי איראן. הם לא הרפו ממשימתם. משה ישי הדגיש את המצב הקשה שבו נמצאו היהודים בקרב המוסלמים השיעים הקיצונים.

משה ישי (1895-1989)

נולד בפולין, למד באוניברסיטת ורשה וקיבל תואר ד"ר למשפטים מן האוניברסיטה הגרמנית של פראג. היה חבר הנהגת השומר הצעיר בפולין, חבר הוועד הפועל של התאחדות הפועל הצעיר בציכוסלובקיה ומנהל המשרד הארץ-ישראלי בפראג. אחרי עלייתו לארץ ב-1924 היה מראשוני העובדים בעיתון **דבר** ומנהלו, אך התפרנס בעיקר מעריכת דין. היה שליח הסוכנות באיראן. לאחר קום המדינה מונה לשגריר ישראל ביוגוסלביה ולאחר מכן באיטליה. ממקימי אוניברסיטת תל-אביב ויועצה המשפטי שנים רבות. את תקופת שליחותו באיראן תיאר בספר **ציר בלא תואר: רשמי שליחות ומסע בפרס** (תל-אביב 1950). כמו כן חיבר ספרים על מסעותיו לפולין (**בצל שואה: רשמי שליחות בפולין 1945-1946**, לוחמי הגטאות 1970) ועל שירותו בשירות החוץ הישראלי. בשנת 1965 חיבר את הספר **איש הדיורט: אגדות מן המיתולוגיה של אסיה** (רמת גן 1965) וספרים נוספים.

יהדות איראן, נדמה לי, עד כמה שיכולתי לראות בחיי – כי עברתי את אירופה וראיתי הרבה ישובים יהודיים – זו היהדות הדוויה ביותר בעמנו. בשום מקום לא ראיתי עוני כזה ולא ראיתי השפלה כזאת שהיא הפכה לתופת, כמו שראיתי באיראן. ואני אומר זאת לא על סמך מה שראיתי בטהראן, אלא על סמך ביקורי באיספהן, חמדן, שיראז, וגם בעיירה קטנה לא רחוק מקבר חבקוק [באזור תרכמנסטאן].

אם הייתה פעם החלטה להציל את יהדות תימן, בעקבותיה חייבת לבוא ההחלטה להציל יהדות זו. אבל אני רוצה להזהיר ולהדגיש: אל תעלו את הדברים האלה כלפי חוץ, כי הם יתפרשו כאילו אנו מייחסים אנטישמיות לממשלה, וזה יכול להמיט שואה על היהודים.

אצ"מ, תיק S25/2355, דו"ח, 4 ביוני 1944.

בדצמבר 1944 הצליחו, הודות להשתדלויות אלה, לשלוח לארץ ישראל גרעין נוער מאיראן עם קבוצת יהודים מבוכארה שעלתה דרך הודו באניה. הגרעין מנה עשרים צעירים שהצטרפו לקיבוץ רמת הכובש. הם הפעילו לחצים על מוסדות העלייה להעלות עוד צעירים, ובמיוחד צעירות. ואכן, באוגוסט 1945 הצטרפו לגרעין עוד ארבעה צעירים מאיראן, שעלו בכוחות עצמם בדרך בלתי-לגלית.

מבצע "כורש" ועליית יהודים דרך איראן

בעשור 1949-1959 עלו מאיראן כ-37,000 יהודים, מתוכם כ-26,000 בשנים 1949-1952. לאחר מכן ירד שיעור העלייה לכמה מאות בכל שנה. בשנת 1958 היה גל עלייה גדול, שמנה מעל 5,700 איש. לימים קיבל תהליך זה את השם מבצע "כורש", בדומה למבצעי עלייה שהתנהלו בארצות האסלאם האחרות: "עזרא ונחמיה" בעיראק ו"על כנפי נשרים" בתימן. במקביל לעלייה זו המשיכו לעלות דרך איראן יהודים מאזורים שונים באסיה, שטהראן הייתה מקום ריכוזם. עליית יהודי איראן עוצבה בתקופה זו בעיקר מהתהליכים הפנימיים במדינה ומהקמתה של מדינת ישראל.

המצב הפוליטי באיראן והשפעתו על היהודים

שנות החמישים הראשונות התאפיינו בחוסר יציבות שלטונית. השאה, מחמד רצא פהלוי, היה צעיר וחסר ניסיון, והנהיג רפורמות אגרריות בלחצה של ארצות הברית. חכמי הדת השיעים פעלו להחזרת כוחם באוכלוסייה. כמה מהשבטים ביססו מחדש את מעמדם באזורי שליטתם והתעלמו מהשלטון המרכזי. העיתונות והאינטליגנציה דרשו דמוקרטיזציה של המשטר. מפלגת תודה הקומוניסטית חידשה את פעילותה, בסיוע ברית המועצות.

חברי הגרעין האיראני בקיבוץ רמת הכובש, 1947 לערך, שלישי מימין, נתן שאדי

בעקבות ניצחון ישראל על ארצות ערב הפיצו כלי התקשורת וכוהני הדת, ובראשם האיתאללה כאשאני, דברי שטנה על מדינת ישראל ויהודי איראן. העיתונות האיראנית צידדה בדרך כלל בערבים וצעירים מוסלמים התגייסו למג'אהדין. היהודים השתדלו לא להתבלט ולא להתגרות בשכניהם המוסלמים. ראשי הקהילה היהודית בטהראן צמצמו את הפעילות הציונית כדי שלא להתגרות במוסלמים הקיצוניים. כל אירוע חריג עורר בהלה בקרב היהודים, ורק התערבות השלטונות ותשלום שוחד רב מנעו מהומות. עם הקמת המדינה והידיעות שהגיעו לאיראן על העלייה החופשית, הגיעו פניות רבות לסוכנות בירושלים ולשליחים בטהראן שלא להתעלם מיהדות איראן ולהעלותה ארצה בהקדם. שליחי העלייה ריכזו את הפניות והעבירו למחלקת העלייה בסוכנות. תוך זמן קצר נהרו לטהראן אלפי יהודים במטרה לעלות לארץ. ראשונים היו יהודי עיראק, שנמלטו לישראל דרך איראן; אחריהם הגיעו יהודים מהרי כרדסתאן שבאזור האיראני, מערי השדה הרחוקות והקרובות לטהראן, יהודי אפגניסטן ואף יהודי בחריין וכוית.

טהראן כמרכז לעלייה

בשנת 1949 לא הייתה דרך יציאה מעיראק אלא דרך איראן. רבים מיהודי עיראק נמלטו לאיראן, ושלמה הלל ושותפיו התקשו לארגן את מחנה הפליטים באמצעים הדלים שעמדו לרשותם. הם ארגנו את הסיוע לפליטים מעיראק תוך אלתור והסתייעות ביהודי טהראן, ובעיקר ביוצאי עיראק שחיו באיראן. השליחים לא צפו את הזרם הגדול של הפליטים מעיראק. הצלחתם להוציא יהודים עיראקים לישראל או לאירופה הגבירה את הנהירה מעיראק לאיראן. בבית הקברות היהודי בטהראן, "בהשת" (גן עדן), הוקם מחנה מעבר, שכונה "מחנה א'". בפברואר 1949 שהו במחנה 120 יהודים מעיראק. בתחילת 1950 הגיע מספרם ל-1,200, ובדרכים היו עוד כ-800 פליטים. במחנה נבנו מבנים לקליטת 400 פליטים בלבד. כל הניסיונות לעצור את זרימת יהודי עיראק לאיראן עלו בתוהו.

קבוצה אחרת שהגיעה לטהראן כללה יהודים מהרי כרדסתאן האיראנית ומאזרבייג'אן. תחילה הגיעו קבוצות של עשרות אנשים, אך עד מהרה החלו לנהור אלפים לטהראן ומילאו את בתי הכנסת והרחובות שמסביב להם. באותם אזורים היה מצבם הביטחוני של היהודים רגיש, עקב הריחוק ממרכזי השלטון ופעילות כוחות האופוזיציה הקומוניסטית. בסוף שנת 1949 ובראשית 1950 הגיעו ידיעות על פגיעות ביהודים: בבוכאן נהרגו 12 יהודים, בתקאב נהרגו שישה ובקאנה שניים. בחודשים דצמבר 1949-ינואר 1950, חודשי חורף קשים, שבהם השלגים מכסים את ההרים והדרכים, עזבו כ-800 איש את בתיהם ועשו דרכם

שלמה הלל, שני משמאל, וצעירים יהודים בבוקור במסגד באיראן בחברת דרויש שיעי, 1949 לערך

שלמה הלל

נולד ב-1923 בבגדאד, ועלה לארץ ב-1934. חזר לבגדאד כשליח והיה מפעילי תנועת המחתרת הציונית בשנות הארבעים. בשנים 1949-1950 פעל במסגרת המוסד לעלייה ב' להעלאת יהודי עיראק לארץ. חבר כנסת, שר המשטרה (1969-1977), יושב ראש הכנסת (1984-1988) ויושב ראש עולמי של "קרן היסוד" (1989-1997). כיהן בתפקידים ציבוריים וממלכתיים נוספים. קיבל תואר דוקטור לשם כבוד מהאוניברסיטה העברית בירושלים (1995) ומטעם אוניברסיטת בן-גוריון (1997). כתב את הספר **רוח קדים – בשליחות מחתרתית לארצות ערב** (ירושלים תשמ"ה).

חתן פרס ישראל לשנת תשנ"ח על מפעל חיים. מנימוקי חבר השופטים: "שלמה הלל הוא אחת הדמויות הססגוניות ביותר בעושר פעילותו המסורה למען העם והמדינה במשך כל ימי חייו. מסכת חייו היא אספקלריה של האתגרים שעמדו בפני התנועה הציונית ועם ישראל בעשרות השנים האחרונות, וכל כולה בגדר שליחות חלוצית נמשכת אחת, הלוכשת צורה ופושטת צורה."

עולים מאיראן, 1949-1959

שנה	מספר עולים
1949-1948	1,780
1950	10,526
1951	9,526
1952	4,236
1953	1,114
1954	488
1955	149
1956	678
1957	1,257
1958	5,736
1959	1,518
סך הכול	37,008

אוהל שהוכן ליום העצמאות במחנה המעבר של העולים מעיראק בבית העלמין בטהראן, 1950

לטהראן. בחודש מאי 1950 דווח מטהראן על 2,700 יהודים שהגיעו מפרדסתאן. זה היה הרקע להקמת "מחנה ב'".

מחנה ב' הוקם בבית הקברות היהודי החדש, שהיה מרוחק מבית הקברות הישן והשתרע על שטח גדול מוקף חומה. על השטח הפנוי מקברים הוקמו אוהלי המגורים. חלק מהאוהלים נתרם בידי יהודי טהראן, וחלקם אולתר משמיכות בלות של הפליטים. בחודש מארס 1950 שוכנו במחנה 407 איש ובחודש יוני 1950 הגיע מספר תושביו לכ-3,000. מספרם גדל מדי יום. התנאים היו קשים מנשוא, ואף גרמו למותם של כשלושים איש.

משלא ניתן היה להכניס עוד פליטים יהודים למחנה, נסגרו שערי בית הקברות והמחנה ננעל בפני הפליטים. מחוץ למחנה התרכזו כ-1,300 יהודים נוספים מפרדסתאן ומערי השדה באיראן. בהעדר אוהלים למגורים הם חיו תחת כיפת השמים. בשלב זה החלו שליחי המוסד לעלייה בהקמת מתקנים חיוניים: נבנו מקלחות, בתי שימוש, מרפאה וחדר אוכל, והותקנה משאבה לאספקת מים למחנה. בעמל רב הצליחו השליחים להשליט סדר ומשטר במחנה. אורגנו קבוצות ילדים ובני נוער ללימוד עברית. צעירים מתנועת "החלוץ" בטהראן הדריכו את הילדים.

טהראן נעשתה אבן שואבת גם ליהודים מערי השדה ברחבי איראן. מניעיהם של הבאים היו הצרות והרדיפות מצד שכניהם המוסלמים השיעים, מצבם הכלכלי הירוד, השמועות על הקמת מדינת ישראל, על ריכוז יהודים מעיראק ומפרדסתאן בטהראן בדרכם לישראל, חלוקת אשרות יציאה חוקיות ליהודים והפטור שקיבלו מתשלום מסים הכרוכים בקבלת דרכון והיתר יציאה. רובם היו דלי אמצעים, ואת מעט הכסף שהיה בידם ממכירת רכושם נאלצו להוציא למחייתם בטהראן. לאחר שהות של חודשים מספר מצאו עצמם בלא אמצעי מחיה, ללא מקור פרנסה,

עולים מאיראן, 1960-1978

שנה	מספר עולים	שנה	מספר עולים
1960	503	1970	1,576
1961	925	1971	1,400
1962	2,199	1972	900
1963	2,842	1973	725
1964	2,798	1974	189
1965	2,814	1975	195
1966	1,072	1976	311
1967	415	1977	341
1968	1,200	1978	1,700
1969	2,000	סך הכול	24,105

פליטים יהודים, תושבי מחנה המעבר
בטהראן, מארס, 1955

ללא קורת גג וללא בגד חם לחורף הקשה בטהראן. רוב היהודים מערי השדה התרכזו במחלה והגדילו את הצפיפות שהייתה שם ממילא. מספרם הגדול של הפליטים משך את תשומת לבם של האוכלוסייה המוסלמית ושל הממשלה האיראנית. זו חששה מכל שינוי שעלול לגרום לתסיסה ולמהומות בטהראן. שליחי העלייה, ובראשם ציון עזרי, יצאו לערי השדה לשכנע את היהודים לא לצאת לטהראן ולהישאר במקומותיהם, שם יטפלו בהם ויכינו אותם לעלייה. היהודים העשירים מטהראן ומהערים האחרות העדיפו בשלב זה להישאר באיראן.

לטהראן הגיעו יהודים גם מאפגניסטן, לאחר שבמאי 1948 התנפלו עליהם מוסלמים בהיותם בבית הכנסת, רצחו שלוש נשים ושני ילדים ופצעו ארבעה אנשים. במארס 1949 שוב התנפלו עשרה מוסלמים על שני סוחרים יהודים, שדדו את כספם והיכו אותם עד מוות. מצבם לא היה שונה מזה של העולים האחרים שהמתינו לעלייתם. דומה היה המצב בכוחות ובבחרין, שם התקיימו קהילות יהודיות קטנות. מצבן הורע בשנת 1948 ובסוכנות היהודית הוחלט לעלותן דרך טהראן.

בתוך כלל הבעיות של יהודי איראן ושל שליחי העלייה בלטה בעייתם של הצעירים חייבי הגיוס. לפי החוק האיראני, כל אזרח מגיל 18 חויב בגיוס לצבא. הצעירים היהודים חששו מהגיוס לצבא האיראני, שם ניכרו ביטויי שנאה ליהודים. הם חיפשו מפלט מהגיוס ומצאו אותו בעלייה לארץ ישראל. אולם ממשלת איראן לא התירה להם לעזוב את הארץ עד אשר ימלאו את חובתם

ציון עזרי (1892-1965)

יליד אצפיהאן. היה מראשוני התלמידים בבית הספר של כייח בעיר, אשר נוסד בשנת 1901, שם למד צרפתית. בשנת 1915 החל לעבוד בשלוחת משרד האוצר האיראני באצפיהאן בגביית הטלים על משקאות חריפים ובמקביל לימד צרפתית. לאחר פוטוריו שירת בתפקידי מוזכירות והנהלת חשבונות בזינדרמריה עד 1921. נסע לארץ ישראל, ועם שובו, ב-1925, הקים באצפיהאן סניף של ההסתדרות הציונית ושל הקרן הקיימת לישראל. אחר כך עסק בעסקים שונים והמשיך בפעילות ציונית ובעלייה. בשנת 1950 עלה לארץ.

ציון עזרי במדי קצין ב'זינדרמריה בחברת
פחים אלמלך, שר הפנים האיראני, 1920
לערך

נתן שאדי (בן-דוד) (1923-2003)

עבד במשרד הארץ-ישראלי בטהראן. ממיסדי "בני ציון", ארגון שקם בטהראן ב-1942, שמטרתו הייתה להפיץ את השפה העברית בקרב בני הנוער ולקרבם לאידאליים הציוניים. עלה לארץ מאיראן דרך הודו באמצע 1944, חבר הגרעין הראשון של נוער מאיראן בקיבוץ רמת הכובש. נשלח לאיראן בסוף 1947 כמחליפו של אהרון כהן ופעל בקרב הצעירים במוסדות "החלוץ" בטהראן ובערי השדה, בעיקר בתחום הנחלת הלשון והעלייה. בתחילת 1949 חזר לארץ. נתן שאדי הוציא לאור שני מילונים: **מילון עברי-פרסי**, תל אביב 1952; **מילון פרסי-עברי**, תל אביב 1963. כמו כן חיבר את הספרים **תולדות יהודי איראן**, תל-אביב 1989, ו**תולדות עם ישראל בארץ ובגולה**, תל-אביב 1989.

וישרתו בצבא. הם נרדפו על ידי המשטרה האיראנית בכל מקום, כולל בטהראן, והתרכזו בה, בתקווה שיצליחו לעלות לארץ. ההערכה הייתה שמדובר בכ-10,000 צעירים חייבי גיוס. צעירים יהודים חייבי גיוס מאיראן צורפו למחנה העולים מעיראק ונכנסו לרשימת המועדפים לעלייה. לרשימה זו הצטרפה קבוצת ילדים יתומים (כ-3,000 מערי השדה), שלא היה להם דואג. הייתה סכנה שהמשטרה תאספם לבתי היתומים שבהנהלת אחותו של השאה, ושם יועברו על דתם.

הטיפול בעלייה

השליחים שהגיעו מישראל בשנת 1947 נערכו לטפל בעלייה של יהודי איראן לישראל. נתן שאדי, שליח הסוכנות, צפה מראש שיהודים רבים ירצו להגשים את חלומם ולעלות למדינה החדשה. הוא קיבל סיוע רב משלמה הלל, שהגיע לאיראן כדי להעלות את יהודי עיראק. הוקמה ועדה לענייני עלייה שחבריה היו נתן שאדי, אהרון בן-יצחק, דב אדיב, שלמה הלל ונציגים מתנועת "החלוץ", שפנתה לסוכנות היהודית בירושלים בבקשה למנות באיראן קצין עלייה, כבכל ארץ אחרת. כאשר החלה באיראן הפעילות למען העלייה, הצטרפו חברי הסצ"א בטהראן לוועד העלייה המורחב, שכלל את השליחים מהארץ, ועד קהילת יהודי טהראן ונציגי תנועת "החלוץ". מאוחר יותר הצטרפו לוועד העלייה גם נציגים של קהילת יהודי עיראק בטהראן, של קהילת יהודי משהד ושל ועד העזרה האיראני. שליחי העלייה עמדו מול קשיים רבים: לטפל ביהודים שבמחנות, ביהודים ששהו מחוץ למחנות בשדה הפתוח, ובאלה שהתרכזו בבתי הכנסת וברחובות טהראן; לשכנע את השלטונות האיראנים שהמצב בטהראן הוא זמני ושהקדם האפשרי יעלו את כולם לישראל, ובמיוחד את הפליטים היהודים שהגיעו מהארצות השכנות. אלא שהעלייה התנהלה באטיות ובעיית אלפי הפליטים היהודים שהתרכזו בטהראן לא נפתרה במהרה. תושבי המחנה הכורדי, והיהודים ברחובות טהראן שהמתינו זמן ממושך לעלייה, יצאו להפגין, על נשיהם וטפם, מול המשרד לעלייה בטהראן ומול מגורי השליחים לעלייה. הם איימו לפגוע בשליחים, עד אשר אלה נאלצו להזעיק את משטרת טהראן להצילם מידי הפליטים היהודים, ואיימו כי יעצרו את העלייה אם ההפגנות לא ייפסקו. חברי הוועד לעלייה התגייסו לסייע להרגעת הרוחות בקרב הפליטים הרבים בטהראן.

ביוני 1950 הורה יצחק רפאל להעביר את הטיפול בענייני העלייה מאיראן מהמחלקה ליהודי המזרח התיכון אל מחלקת העלייה של הסוכנות. העברת הטיפול בעולים

ובסדרי העלייה משליחי המוסד לעלייה, שבעיקרם היו חברי קיבוצים של מפא"י ומפ"ם, לשליחי מחלקת העלייה שהיו מהמפלגות הדתיות בארץ, התנהלה במתח רב. משנת 1953, לאחר שעלו רוב המועמדים לעלייה והלחץ בטהראן פחת, הכינו שליחי העלייה את רשימת המועמדים לעלייה בצורה מסודרת יותר. בערי השדה הקימו ועדות עלייה שתפקידן היה לפרסם את עניין העלייה בקהילה היהודית, לערוך מיון ראשוני של המעוניינים לעלות ולסייע בבדיקות הרפואיות ובהעברתם של העולים לטהראן לקראת העלייה לישראל.

הוועדה לענייני עלייה בכרמאן, 1950

השנים 1953-1979

בשנת 1953 התחזק מעמדו של השאה לאחר כישלון ההפיכה נגדו. החיזוק במעמדו הביא לשיפור וליציבות במצבם של יהודי איראן. הם נהנו מאוטונומיה דתית ותרבותית כמעט מלאה, מרווחה כלכלית ומחופש פוליטי. היהודים יכולים היו להזדהות עם האידאולוגיה הפהלווית, אשר התבססה על התמערבות, חילון ושיבה ללאומיות ולמיתולוגיה האיראנית, אך לא עם התפיסה השיעית, שראתה ביהודים דימים (בני חסות), נגיסים (טמאים), שיש להתרחק מהם.

התחזקות השליטה הממשלתית מנעה פגיעה ביהודים באזורים מרוחקים מעיר הבירה. גם תמיכתן של ארצות הברית ושל מדינות המערב באיראן הניעה את השאה לכבד את זכויות המיעוטים. הסיוע המקיף של ארגונים יהודיים כ"ג'וינט" ו"אוצר התורה" הביא לשיפור מצבם הכלכלי והתרבותי. גם העלייה לישראל של רבים מהיהודים מהשכבה הענייה יותר הביאה לשיפור במצבם הכלכלי של היהודים שנותרו באיראן.

באותן שנים התנהלה פעילות ציונית מתונה. ראשי הקהילה ועשיריה העדיפו את הקשר עם מדינת ישראל דרך השגרירות הלא-רשמית שנפתחה בטהראן והשגריר מאיר עזרי, על פני קשר ישיר. תרומות עשירי הקהילה למדינת ישראל היו גדולות. הקשרים ההדוקים בין איראן לישראל מנעו כפל נאמנות של היהודים. הם ראו עצמם איראנים מחד גיסא, וגילו את אהדתם הרבה לישראל בתרומות ובביקורים תכופים בישראל מאידך גיסא. התרומות ניתנו למגבית היהודית ולקרן הקיימת לישראל. נציגים של יהודי איראן השתתפו בקונגרסים הציוניים. העלייה לישראל זרמה בקצב אטי אך קבוע. רוב העולים שבאו בתקופה זו השתייכו למעמד הבינוני. העשירים והעניים לא עלו והעדיפו להישאר באיראן, בגלל שיקולים חברתיים וכלכליים.

מאיר עזרי

נולד ב-1927 באיראן. הצטרף בנעוריו לתנועת "החלוץ" באיראן. היה מראשי הפעילים להעלאת יהודי איראן ויהודי עיראק (דרך איראן) לישראל בשנים 1947-1950. בשנת 1958 שלח אותו בן-גוריון לאיראן, ובשנים שלאחר מכן ניהל את הפעילות הישראלית במדינה זו. במשך יותר מ-17 שנה שימש נציג ישראל באיראן וזכה להערכה מצד מנהיגי מדינת ישראל ואיראן.